

О. О. Барабаш

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
канд. юрид. наук,
асист. кафедри адміністративного та інформаційного права

МАРГІНАЛЬНА ПОВЕДІНКА: ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

© Барабаш О. О., 2016

Наведено та проаналізовано поняття “маргінальної поведінки” та “маргінальності”. Визначено суб’єктів маргінальної поведінки, названо та охарактеризовано причини зазначеної поведінки.

Ключові слова: поведінка, маргінальність, маргінальна особистість, маргінальна поведінка, причини маргінальної поведінки.

О. О. Барабаш

МАРГИНАЛЬНАЯ ПОВЕДЕНИЕ: ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

В статье приведены и проанализированы понятия “маргинального поведения” и “маргинальности”. Определены субъекты маргинального поведения, назван и охарактеризованы причины указанного поведения.

Ключевые слова: поведение, маргинальность, маргинальная личность, маргинальное поведение, причины маргинального поведения.

A. A. Barabash

THE MARGINAL BEHAVIOR: GENERAL THEORETICAL CHARACTERIZATION

The article describes and analyzes the concept of “marginal conduct” and “marginalized”. Determined of marginal behavior named and described the causes of that behavior.

Key words: behavior, marginality, identity marginal, marginal behavior causes marginal behavior.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується швидкими темпами життя, постійними видозмінами суспільних відносин, необхідністю пристосовуватися до нових умов проживання. Проте велика кількість осіб не завжди адекватно можуть сприймати такі зміни, тому, як наслідок, виникають так звані маргінальні особи, що не сприймають таких змін. Внутрішня позиція маргінальних осіб проявляється в їхній поведінці, таку поведінку називають маргінальною, яка часто суперечить загальноприйнятій. Враховуючи значне поширення маргінальної поведінки серед окремих прошарків населення, вважаємо загальнотеоретичне дослідження маргінальної поведінки є необхідним.

Метою дослідження є визначення поняття маргінальної поведінки та здійснення її загальної характеристики.

Стан дослідження. Дослідження поведінки особи загалом та маргінальної поведінки зокрема здійснювали – Т. З. Гарасимів, Г. Ю. Зубко, В. В. Лазарев, Н. І. Матузова, В. Д. Перевалов та ін. Проте, враховуючи постійні зміни суспільних відносин, а також еталонів бажаної поведінки, загальне дослідження маргінальної поведінки є виправданим та своєчасним.

Виклад основних положень. З явищем маргінальної поведінки тісно пов'язане явище маргінальності, на нашу думку, перше є зовнішнім виразом другого. Тому для розкриття змісту маргінальної поведінки спершу потрібно дослідити поняття “маргінальності”.

Термін “маргінальність” вперше використав у 1928 р. Р. Парк, яким науковець позначив стан індивідів, які перебувають на межі двох різних, конфліктуючих між собою життєвих укладів, способів життя, культур, рас [1, с. 259]. Сьогодні сформувалися два основні підходи до визначення явища маргінальності – культурологічний і соціально-структурний. Представники першого загалом уявляють маргінала як людину проміжного стану, неврівноважену в своєму соціальному статусі внаслідок потрапляння і поверхневого засвоєння двох протилежних культурних середовищ і, отже, таку, що глибоко не репрезентує жодну з них. Внутрішній світ такої людини є своєрідним гібридом, коли вона живе та поділяє культурне життя і традиції двох різних народів, рас, націй, але ніколи не має особливого бажання розлучатися зі своїм минулим та його традиціями, оскільки вона не прийнята в нове середовище через дії різних забобонів. До певного часу таке співжиття двох культур в особистісній структурі людини є мирним. Однак необхідність певної чіткої позиції, до якої часто примушують зовнішні умови життя індивіда, створюють внутрішній конфлікт, драму особистості, психологічну безвихідь. Формується маргінал – роздвоєна, заражена культурним, расовим антагонізмом особистість, психологічно неврівноважена, неспокійна, з почуттям невизначеності і потягом одночасно в двох протилежних напрямках [1, с. 261].

Західноєвропейська, за своїм змістом соціально-структурна, концепція подає маргінала як людину “краю”, “межі”, як таку, яку суспільство через певні причини відторгнуло, відсунуло на периферію, і таким чином налаштувало проти себе, тим, що не знайшло в собі сили під час глибоких суспільних перетворень підтримати слабких, обездолених, тих, хто втратив роботу, професію, заробіток, звичні умови існування, не створило завчасно умов для адаптації до нових реальностей. У результаті сформувався тип особистості – маргінала, людини озлобленої на всіх і все, радикальної в своїх поглядах. Такої, дії якої легко спрямовувати у будь-яке русло, враховуючи антисуспільну поведінку. Звідси відповідна реакція офіційних владних структур на маргіналів. Вони подаються як зайві люди, вигнанці із суспільства, крайні у всьому. Як бачимо, розуміння маргінальності у наведених вище концепціях різняться. І все ж здається, що за уважного порівняння йдеться про дуже близькі позиції. Адже обидва підходи щодо маргінальності наголошують на негарздах, хиткості, нестабільності маргінала [1, с. 262].

Однак головне, що можна виокремити з порівняльного аналізу цих підходів щодо визначення маргінальності, полягає навіть не в цьому. А в тому, що обидва підходи фактично фіксують одне: маргінальність за своєю природою – явище, пов'язане із певними суспільними процесами, а саме, взаємодії, взаємопроникнення культур і певної дезорганізації суспільного організму через розрив соціальних зв'язків між індивідом і соціальною спільністю – групою, класом, нацією тощо, тим, що стосовно індивіда постає цілим [1, с. 263].

Тому можна стверджувати, що маргінальність – це внутрішнє ставлення особи до зовнішнього світу, що сформоване зовнішніми та внутрішніми чинниками. Своєю чергою, маргінальна поведінка – це зовнішній вияв маргінальності, який проявляється в активних діях чи пасивному виразі свого ставлення до тих чи тих явищ об'єктивної дійсності.

Початок правового дослідження маргінальної поведінки поклав В. В. Оксамитний у роботі “Правомірна поведінка особистості теоретичні та методологічні проблеми”. Проводячи типологію правової поведінки на правомірну і неправомірну, автор обґрунтовує доцільність класифікації правомірної поведінки за діяльнісним критерієм. У зв'язку з цим В. В. Оксамитний виділяє: 1) соціально активну; 2) звичайну, конформістську (пасивну); 3) маргінальну поведінку. До сказаного, треба додати, що крайньою формою проявів маргінальної поведінки, як зазначалося зокрема В. В. Оксамитним, є агресивне ставлення до норм права, що виявляється в навмисному протистоянні маргінальних індивідів вимогам правових приписів [2, с. 134].

О. В. Нечаєва, розглядаючи правові аспекти маргінальності, звертає увагу на уточнення внутрішніх чинників, що зумовлюють маргінальну поведінку і до таких зараховує: відсутність поваги до чинного права і нормативно-правову невизначеність, засновані на глибокій деформатії

правосвідомості маргінальної особистості. Норми права не є основним орієнтиром поведінки маргінальної особистості, стверджує автор [3, с. 248].

А. А. Нікітін зазначає, що такий вид поведінки характеризується прикордонним балансуванням на межі правомірної та неправомірної, але близька до неправомірної та протиправної поведінки [4, с. 173]

І. М. Максимова, досліджуючи маргінальну поведінку в зв'язку з вивченням пасивного рівня правосвідомості, зараховує її вже до форм злочинної (протиправної) поведінки, уточнюючи орієнтованість цього виду поведінки на цілі й інтереси, що суперечать суспільству. Маргінал, на думку автора, часто не здійснює протиправних дій, тому що усвідомлює їх недоцільність, керуючись особистим розрахунком або страхом перед покаранням. Що стосується маргінальної протиправної поведінки, то вона, як вважає І. М. Максимова, спрямована на задоволення особистих потреб, і її основними мотивами є: користь, прагнення придбати авторитет у певній групі, самоствердження, престижні міркування тощо [5, с. 7].

На думку Ю. Г. Зубко, маргінальна поведінка особи – це вид правомірної поведінки, що зумовлена об'єктивною дійсністю, низьким рівнем правової культури та правової свідомості особи, перебігає у формі внутрішньоособистісного конфлікту, виражається у нехтуванні суспільними цінностями, враховує лише власні амбіції та інтереси, полягає у дотриманні правових заборон і виконанні обов'язків через небажання відповідати за них.

В. І. Тимошенко зазначає, що маргінальна поведінка – це пристосуванням суб'єкта до навколишнього правового середовища, така поведінка є граничною, проміжною між правомірною і протиправною поведінкою. Маргінальна поведінка може бути зумовлена страхом перед можливим покаранням, усвідомленням вигідності правомірної поведінки в певній ситуації [6, с. 304].

З вище наведеного можна побачити, що в науковій літературі існують дві полярні позиції щодо розкриття сутності маргінальної поведінки. Ми підтримуємо думку тих науковців, що зараховують маргінальну поведінку до правомірної, адже переважно маргінали у своїй діяльності дотримуються законодавства, проте з певних, "своїх" мотивів.

Суспільна небезпека маргінальної поведінки полягає в тому, що існує велика ймовірність того, що її суб'єкт, за можливості unikнути покарання, вчинить правопорушення. Відсутність внутрішніх стримуючих мотивів і регуляторів поведінки призводить до того, що, як тільки страх перед покаранням зникає або виникає можливість unikнути юридичної відповідальності, людину більше ніщо не зупиняє перед учиненням правопорушення. Починає переважати прагнення особи поліпшити матеріальне становище, навіть якщо для цього необхідно порушити правові розпорядження. Небезпека полягає в тому, що в наш час маргіналізація особи вже не залежить від соціального становища індивіда. Маргінальна поведінка завжди розглядалась як небажана у зв'язку з її нестійким характером і великою ймовірністю її перетворення на протиправну поведінку, проте правознавці лише обмежуються констатацією факту наявності такої поведінки (її відсутність у суспільстві неможлива) [7, с. 192].

На думку Ю. Г. Зубко, до маргіналів (а для нашого дослідження вони є суб'єктами маргінальної поведінки) зараховують:

- 1) осіб, які втратили колишні соціальні зв'язки і не пристосувалися до нових умов життя (звичай ідеться про представників національних меншин, мігрантів, вихідців із села);
- 2) представників специфічних субкультур, політичних течій, релігій;
- 3) осіб, які не визнають загальноприйнятих норм і правил поведінки [7, с. 192].

Враховуючи те, що маргінальність – це багатоаспектне явище, що може виникнути в будь-якій сфері суспільного життя, кожен тип маргінальності буде характеризуватись певними умовами, що є підставою для його виникнення.

До негативних обставин суспільного життя можна зарахувати: недоліки законодавства, порушення прав, свобод та законних інтересів громадян, розшарування суспільства на певні прошарки, безробіття, наслідки фінансової кризи, зневажання нормами моралі. Ці обставини спричиняють негативний вплив на особу, її свідомість, поступово нівелюють принципи законності, правопорядку, справедливості, на яких ґрунтується правомірна поведінка, що врешті-решт і

призводить до виникнення та розвитку правової маргінальності особистості. Якщо процес впливу негативних обставин суспільного життя на особу не переривається, правомірна поведінка людини відхиляється від норми і має всі підстави для того, щоб стати протиправною. Отже, процес виникнення та розвитку правової маргінальності особистості характеризується такими етапами:

- 1) переоцінка цінностей суспільства та формування нової ієрархії пріоритетів;
- 2) вироблення власних правил поведінки, що можуть відрізнятись від правових приписів;
- 3) діяльність, що заснована на нових правилах поведінки [7, с. 193].

Проаналізувавши явища суспільного життя в Україні, можна окреслити такі умови правової маргінальності особи: політичні умови; економічні умови; соціальні умови.

Політичні умови правової маргінальності особи. Можемо констатувати, що в Україні на сьогодні знову реалізовується класовий підхід до сутності держави. У суспільстві сформулювався економічно панівний клас, так звана еліта, в руках якого зосереджено всю політичну владу. Приймаючи необхідні їм нормативно-правові акти, представники цієї верстви нав'язують свою волю і рішення решті населення. У такому разі більшість громадян через низький рівень культури, свідомості та матеріального забезпечення фактично усунуті від політичного процесу і виступають у ролі статистів під час виборів. Відсутність позитивних змін у суспільстві зумовила негативне ставлення населення до політичних інститутів [8, с. 83].

Економічні умови правової маргінальності особи. Після набуття незалежності в Україні проголошено перехід до ринкової економіки. Проте в результаті невдалого керівництва значну частину працездатного населення покинуто напризволяще, люди втратили роботу і, як наслідок, кошти для існування. Незважаючи на давність тих подій, і в наш час не можна констатувати, що держава в повному обсязі створює належні умови щодо реалізації громадянами права на працю, яке закріплено Конституцією України.

Порушення норм у галузі працевлаштування та зайнятості тягнуть за собою неможливість легітимними способами реалізувати свої права та законні інтереси. У результаті цього виникає конфлікт між потребами та можливостями членів суспільства.

Високий рівень інфляції, відсутність виваженої економічної політики, а також реформ у економічній та соціальній сферах призвели до погіршення матеріального стану населення [8, с. 85].

Соціальні умови правової маргінальності особи. На жаль, слід констатувати, що і соціальна політика нашої держави не може виконати покладені на неї функції та надати реальну допомогу незаможним прошаркам населення. Наприклад, адресна соціальна допомога певним категоріям громадян, що перебувають у скрутних життєвих умовах, не відповідає їхнім потребам та не сприяє покращенню матеріального становища. Громадяни цієї категорії постійно перебувають у стані психологічної напруги та стресу, оскільки в нинішніх умовах вони не мають можливостей законно покращити своє матеріальне становище, а тому змушені пристосовуватися до такого стану речей, змінюючи у такому разі ціннісні норми. Саме через такі низькі прибутки більшості населення не можна відмовитися від безоплатного надання житла, медичної допомоги та освіти, підвищувати тарифи на комунальні послуги, оскільки це виведе таких громадян взагалі за межі виживання [8, с. 86].

На думку Ю. Г. Зубко, маргінальна поведінка особи може бути класифікована за багатьма ознаками та критеріями: 1) за сферою суспільних відносин: соціальна; економічна; політична тощо; 2) залежно від суб'єкта: маргінальна поведінка особи; маргінальна поведінка колективу; 3) з погляду аналізу психічних чинників: асоціальна; аморальна; 4) щодо зворотної реакції на дію механізму правового регулювання: добровільна; примусова; 5) за формою прояву: активна, звичайна та пасивна; 6) за критерієм її стабільності: постійна; ситуативна; 7) залежно від потреб, які задовольняються: соціально-орієнтована, особистісно-орієнтована, егоїстично-орієнтована [9, с. 14].

Висновки. На підставі проведеного вище дослідження можемо стверджувати, що маргінальністю є психологічний стан особи, її внутрішнє ставлення до зовнішнього світу. Маргінальна поведінка – це виражена в зовнішній формі маргінальність, тобто діяльність чи бездіяльність

особи, що зумовлена її внутрішнім ставленням до світу та певними зовнішніми чинниками (політичними, економічними, соціальними).

1. Гарасимів Т. З. *Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір : монографія / Т. З. Гарасимів. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 420 с.* 2. *Перевалов В. Д. Теория государства и права / В. Д. Перевалов. – М. : Высшее образование, 2008. – 496 с.* 3. *Лазарев В. В. Теория государства и права / В. В. Лазарев – Москва : Юрайт, 2011. – 438 с.* 4. *Пиголкин А. С. Теория государства и права / А. С. Пиголкин, А. Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев. – М. : Юрайт, 2011. – 653 с.* 5. *Матузова Н. И. Теория государства и права / Н. И. Матузова. – М. : Инфар-М, 2012. – 569 с.* 6. *Тимошенко В. І. Протиправна поведінка: визначення та мотивація / В. І. Тимошенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011 – № 12. – С.61–67.* 7. *Зубко Г. Ю. Маргінальність – загальнотеоретична характеристика / Г. Ю. Зубко // Право і безпека. – 2009. – № 5. – С. 191–193.* 8. *Зубко Ю. Г. Умови правової маргіналізації особи в Україні / Г. Ю. Зубко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 4. – С. 81–87.* 9. *Зубко Ю. Г. Маргінальна поведінка як вид правомірної поведінки особи : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Г. Ю. Зубко ; Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”. – К., 2012. – 16 с.*

REFERENCES

1. *Garasymiv T. Z. Pryrodni ta social'ni determinanty formuvannja deviantnoi' povedinky ljudyny: filosofsko-pravovuj vymir: monografija [Natural and social determinants of formation of deviant human behavior, philosophical and legal aspects: monograph] – L'viv, 2012., 420 p.* 2. *Perevalov V.D. Teoriya gosudarstva i prava. [Theory of the state and Law] – Moskva, Vysshee obrazovanie, 2008., 496 p.* 3. *Lazarev V. V. Teoriya gosudarstva i prava [Theory of State and Law] – Moskva., Yurait, 2011., 438 p.* 4. *Pigolkin A. S. Teoriya gosudarstva i prava [Theory of the State and Law] A.S. Pigolkin, – Moskva., Publisher “Yurait”, 2011., 653 p.* 5. *Matuzova N. I. Teoriya gosudarstva i prava [Theory of the State and Law] – Moskva; Infar-M, 2012., 569 p.* 6. *Tymoshenko V. I. Protpravna povedinka: vyznachennja ta motyvacija [Illegal behavior, determination and motivation], Bjuleten' Ministerstva justycii' Ukrainy Publ, 2011, Vol. 12, pp. 61–67.* 7. *Zubko G. Ju. Marginal'nist' – zagal'noteoretychna harakterystyka [Marginality – general theoretical characterization], Pravo i bezpeka Publ, 2009, Vol. 5, pp. 191–193.* 8. *Zubko Ju.G. Umovy pravovoi' marginalizacii' osoby v Ukraini [Terms marginalization legal entity in Ukraine], Naukovyj visnyk Dnipropetrovs'kogo derzhavnogo universytetu vnutrishnih sprav Publ, 2010, Vol. 4, pp. 81–87.* 9. *Zubko Ju.G. Marginal'na povedinka jak vyd pravomirnoi' povedinky osoby. Avtoreferat dys. ... kand. juryd. nauk : 12.00.01 – Teorija ta istorija derzhavy i prava; istorija politychnyh i pravovyh uchen' [The marginal behavior as a form of lawful behavior person]. Kyi'v, 2012, 16 p.*